

УДК 658.5.011.2.009

Ю. А. НУЖНОВА

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ АПК У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ РОЗВИНЕНИХ КРАЇН

Розглянуто проблемні моменти сучасного етапу формування національної аграрної політики та запропоновано підхід до вибору пріоритетів державної конкурентної політики економічного зростання АПК.

Ключові слова: державна конкурентна політика, національна аграрна політика, стимули, компенсатори, паритет цін.

In article are considered problem-solving moments of the modern stage of the shaping national agrarian policy and is offered approach to choice priorities state of the competitive policy of economic growth agriculture.

Key words: state competitive policy, national agrarian policy, stimulus, jacks, parity of the prices.

Сучасними загальносвітовими тенденціями макроструктурних зрушень є стале скорочення у виробництві ВВП частки аграрного сегмента економіки. Такі тенденції є також притаманними і Україні: за період з 1991 – 2008 рр. частка сільського господарства у структурі ВВП скоротилася більше ніж удвічі (з 26 до 8 %).

Проте слід зазначити, що за часткою сільського господарства Україна в 2,7 разів перевищує рівень країн із високим рівнем доходу [4].

Структурування української економіки є більш повільним і менш ефективним, ніж в успішних трансформаційних країнах, в яких частка первинного сектора скоротилася: майже втричі в Польщі (з 8 до 3 %), до чотирьох разів – в Угорщині (з 15 до 4 %) та Литві (з 27 до 7 %). Скорочення частки аграрного сектора економіки повинно носити відносний характер і відбуватися на тлі збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок випереджального розвитку інших секторів: високотехнологічної промисловості, соціально орієнтованих видів економічної діяльності, фінансових і ділових послуг, що потребує впровадження ефективної аграрної політики. На сьогодні, за оцінками Світового Економічного Форуму, українська аграрна політика визнана як занадто обтяжлива для економіки і така, що не балансує інтересів як платників податків, так і споживачів і за якістю аграрної політики в рейтингу країн Україна посідає 102 місце зі 104 [5].

Проблеми аграрної політики на сучасному етапі розвитку економіки досліджують Т. Амбросов, М. Латинін, Т. Лозинська, Т. Маренич, Н. Стагівка. Проте питання формування і реалізації конкурентної політики АПК в цілому в працях учених досліджено недостатньо.

З метою визначення перспектив подальшого реформування агропромислового комплексу в Україні слід визначити поняття та дослідити пріоритети, які необхідно покласти в основу конкурентної політики сучасного АПК.

Рівень конкурентоспроможності АПК в цілому визначається в першу чергу станом аграрної сфери. Причому цей рівень полягає не в конкурентоспроможності

товаровиробника, як прийнято вважати, а визначається конкурентною аграрною політикою. Іншими словами, конкурентоспроможність АПК визначається в першу чергу конкурентною аграрною політикою. Саме її дослідження в різних країнах, співставлення з наявними результатами дає змогу сформувати критерії, що повинні знаходитись в основі національної конкурентної політики у сфері АПК.

У цьому контексті актуальним є досвід США та Західної Європи, де подальший розвиток аграрних підприємств супроводжується використанням сучасних техніки та технологій, що дозволило підвищити продуктивність праці за останні 30 років у 2-3 рази. Кількість великих ферм у США постійно збільшується, вони створюють справжню перевагу держави на світовому ринку сільськогосподарських продуктів. Саме великі підприємства забезпечують сьогодні продовольчу безпеку США [3]. З огляду на те, що саме великі фірми і корпорації є підґрунтям для технологічних і наукових новацій, ця обставина незаперечно свідчить на користь американського способу організації АПК шляхом утворення крупних і надзвичайно крупних підприємств.

Активне втручання держави в аграрний сектор дозволило США в роки “Великої депресії” значною мірою стабілізувати ситуацію і подолати аграрну кризу. Механізм державного регулювання включав заходи з підтримки паритету цін, а з 1970 р. – прямі компенсаційні виплати сільгоспвиробникам, що здійснювалися у фіксованому відсотку до виручки від реалізації продукції сільського господарства; систему підтримки цін на сільськогосподарську продукцію зі встановленням мінімальних гарантованих цін; заходи з регулювання пропозиції сільгосппродукції на ринку, пов’язані зі зміною площі ріллі під пар. При цьому вплив на рівень ринкових цін був досить суттєвим: виплати складали від 1 до 10 % виручки від сільськогосподарської продукції, а подекуди (зокрема для ферм у Південних степах, Західному кукурудзяному поясі і в Північних рівнинах такі виплати сягали 30 %).

Однак експлуатація таких важелів протягом тривалого часу призвела до втрати ринкових стимулів сільськогосподарського виробництва, скоротився внесок фермерів у виробництво кінцевого продукту АПК, так само, як скоротились і доходи місцевих бюджетів.

У 1996 р. Законом було прийнято новий порядок підтримки сільського господарства в США, який включав такі тенденції:

- 1) уведення в дію гнучких виробничих контрактів між урядом і сільськогосподарськими виробниками з метою підтримки виробника;
- 2) забезпечення кредитування виробників під заставу сільськогосподарської продукції;
- 3) оцінку тенденцій минулого і напрямів майбутнього розвитку американського сільського господарства.

Це дозволило вже до середини 1970-х рр. перетворити сільське господарство США на інтегровану частину національного АПК, де вирощування тварин і рослин носить універсальний стандартизований характер. Базуючись на спеціалізації і кооперації, АПК США складають ферми й фермерські кооперативи, підприємства харчової промисловості і сільськогосподарського машинобудування, заводи з виробництва добрив і хімікатів, насіння і комбікормів. Ринкові зв’язки між ними все більшою мірою замінюються прямими договірними відносинами, в які включено також обслуговуючі АПК транспортні компанії, роздрібні і оптові торгові фірми,

науково-дослідні, експериментальні ферми. Природним ядром АПК вважаються фермерські господарства, проте вирішальну роль відіграють індустріальні ланки, які дають сьогодні 60 % доданої вартості сільгосппродукції в той час, як на долю селян доводиться 15 % її ринкової вартості.

Агропромислова інтеграція проникає в середину сучасної американської ферми. Мається на увазі співпраця з несільськогосподарськими компаніями в рамках випуску конкретного продукту.

Основні положення сучасної сільськогосподарської політики США, викладені у звіті “Продовольство і сільськогосподарська політика: критичне переосмислення для нового століття” (2001 р.), включають такі основні позиції:

1) сільськогосподарська політика повинна враховувати відмінності між фермерами у виробничих витратах, каналах реалізації продукції, мистецтві управління тощо;

2) внутрішня сільськогосподарська політика повинна бути спрямована на підвищення конкурентоспроможності американської продукції, тоді як зовнішньоторгівельна – на пошук нових експортних можливостей;

3) політика в галузі сільського господарства зобов’язана реалізовуватися на основі системного підходу, щоб забезпечити координацію й ефективне функціонування продовольчих і сільськогосподарських програм, доступ громадян до соціальної інфраструктури [4].

Безумовно, агропромисловий комплекс США є найпродуктивнішим у світі, проте при виборі моделі державного регулювання конкурентоспроможності слід розглянути також і досвід Європейського Союзу, зокрема стосовно тих країн, які лише нещодавно набули членства ЄС.

За визначенням науковців європейська аграрна політика має якості, що надають АПК стану перманентної кризи. Згідно з Договором про заснування Європейського Союзу, встановлено п’ять основних цілей спільної політики країн – членів у галузі сільського господарства, а саме:

1) підвищення продуктивності сільського господарства шляхом сприяння технічному прогресові, забезпеченню раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання виробничих факторів, зокрема робочої сили;

2) забезпечення належного рівня життя сільськогосподарського співтовариства, зокрема – через збільшення особистий прибуток людей, які працюють у сільському господарстві;

3) стабілізація ринків;

4) забезпечення доступності постачання;

5) забезпечення постачання продуктів харчування за помірними цінами.

Спільна аграрна політика країн ЄС (САП) за визначенням – це єдина для всіх країн – членів ЄС політика в галузі сільського господарства, спрямована на створення необхідних умов для формування й розвитку багатофункціонального, стабільного та конкурентоспроможного аграрного виробництва у ЄС, з орієнтацією на потреби майбутніх поколінь.

У процесі свого функціонування САП виявила певні внутрішні суперечності, зумовлені падінням конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, збільшенням її запасів та підвищенням вартості її зберігання, підвищенням доплат

на експорт. Ці обставини викликали необхідність реформи САП ЄС, яка отримала назву “Реформа Фішлера”. Основне завдання такої реформи полягало в переведенні аграрного сектора економіки з “пільгових” умов функціонування на ринкові, що базуються на принципах конкуренції [2].

Запровадження нижченаведених заходів Фішлера вважається початком фундаментальної реформи в сільському господарстві ЄС, що розрахована на період з 2005 по 2013 рр., а саме:

1. Запровадження одноразових виплат фермерам незалежно від обсягів виробленої ними сільськогосподарської продукції (компенсаційні виплати і виплати на поголів’я тварин змінено виплатами на 1 ферму).

2. Розширення програми “модуляції”, започаткованої в рамках реформи, що дозволяє спрямовувати кошти, вивільнені від зменшення компенсацій великим фермам, на фінансування розвитку сільських територій.

3. Надання кредитів фермерам на вирощування сільськогосподарських культур для виробництва енергії (45 євро на 1 га).

4. Зміна політики якості агропродовольчої продукції (здійснення виплат пропорційно заходам щодо дотримання різних видів стандартів – екологічних, захисту рослин, ветеринарних тощо “Система однакових виплат”).

5. Гнучкість у виборі того, що виробляти фермерам.

6. Створення механізму забезпечення фінансової дисципліни у спосіб, що не допускає перевищення бюджету, прийнятого ЄС на підтримку САП.

Україна може скористатись досвідом країн, які здобули членство в Європейському Союзі, проте є колишніми членами “соціалістичного табору”. Ці країни мають дещо спільну з Україною “аграрну” історію, а також схожі інституціональні конструкції.

Інституціональні засади нового аграрного регіону, який утворився внаслідок вступу до країн ЄС країн ЦСЄ, були сформовані на підставі критеріїв, установлених на засіданні Ради Європи в Копенгагені в 1993 р., а саме:

1. Наявність в аграрному секторі відповідності між попитом та пропозицією; (що виключає виключно інтенсивний характер розвитку і невпинне зростання продуктивності сільського господарства).

2. Лібералізація цін у торгівлі.

3. Відсутність перешкод для доступу на ринки.

4. Здатність витримувати конкурентний тиск з боку країн ЄС [2].

Початковий етап реформ у сільському господарстві супроводжувався обмеженим державним втручанням у галузь, яке полягало в забезпеченні підтримання прав власності та гарантій ринкових трансформацій.

Концепцію та стратегію ринкових перетворень у країнах ЦСЄ було побудовано на моделі аграрного устрою з переважанням приватного землекористування, що не виключало й нових форм добровільної кооперації.

У доінтеграційному періоді загальною рисою аграрної політики держав ЦСЄ була недооцінка необхідності державного впливу на процеси аграрного реформування і в цьому сенсі маємо спільні риси з аграрною політикою України. За показником співвідношення обсягів бюджетних видатків до вартості сільськогосподарської продукції країни ЦСЄ суттєво відставали від розвинених країн Євросоюзу (47 % проти 14 – 20 %).

Наслідки першого етапу реформ супроводжувалися скороченням посівних площ, падінням експорту продовольства. Падіння обсягів виробництва тісно пов'язано з розпадом інституцій країн соціалістичного табору. Негативні наслідки реформування ринкових відносин у країнах ЦСЄ викликали подальші негативні зміни в економічному механізмі господарювання, посилили необхідність регуляторної ролі держави та прискорили створення нових умов функціонування аграрного сектора економіки, до яких слід віднести зміну земельних відносин і розвиток продуктивності в сільському господарстві.

На другій стадії аграрних перетворень (з сер. 1990-х рр. – поч. XXI ст.) активізувався процес зміни структури аграрного виробництва і наприкінці 1990-х рр. з'явилися певні ознаки економічного піднесення сільськогосподарського виробництва – на відміну від України, у країнах ЦСЄ фаза відносної стабілізації сільськогосподарського виробництва розпочалася раніше.

На етапі проведення аграрних реформ країнами ЦСЄ здійснювались суттєві зміни в організації виробництва та управлінні в сільськогосподарських кооперативах, більшість з яких перейшла на дійсно кооперативні принципи управління з нарахуванням дивідендів на паї з прибутку цих підприємств і з правом виходу з кооперативів їх членів з землею, але із обов'язковим сільськогосподарським використанням землі у майбутньому. Цими країнами заохочувалось створення кооперативів з переробки сировини, а також підприємств заготівельно-збутових та інших форм кооперації сільськогосподарських товаровиробників, що дозволило скорочувати витрати виробництва та обігу і підвищити конкурентоспроможність національної продукції до рівня вимог ЄС.

На думку Т. Зінчук, пріоритети аграрного сектору України в контексті їх інтеграції до ЄС є такими:

1. Забезпечення гнучкого поєднання ринкових принципів з державним регулюванням.
2. Підвищення продуктивності та конкурентоспроможності аграрного сектора економіки на зовнішніх та внутрішніх ринках за рахунок якісного оновлення людського капіталу.
3. Реалізація заходів щодо вдосконалення правових засад земельного ринку.
4. Гармонізація національних стандартів якості та безпеки агропродовольчої продукції до стандартів ЄС.
5. Посилення акценту на розвиток сільських територій та їх інтегрування до умов ринкової економіки.
6. Структуризація інституціональної політики згідно з вимогами ЄС, з визначенням коротко- і довгострокових цілей адаптації аграрного ринку України до вимог САП.
7. Удосконалення зовнішньоекономічної політики з прийняттям аналогічних ЄС правил регулювання зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією.

Сьогодні є всі підстави говорити про посилення впливу ЄС на український продовольчий ринок, що зумовлює пошук подальших шляхів реформування сільського господарства. І в першу чергу це стосується перегляду внутрішньої аграрної політики у плані переходу на спільні для країн з ринковою економікою правила гри, з регулюванням ринку, ефективною фінансовою підтримкою сільського господарства і створенням сучасної ринкової інфраструктури [2].

Успішність функціонування агроформувань, їх подальша трансформація вимагають такої системи механізмів економічного регулювання, яка здатна вплинути на піднесення і стабілізацію аграрного сектора [1].

З огляду на багатоплановість і складність завдань, що стоять перед АПК України, слід у визначенні пріоритетів і цілей державних механізмів регулювання керуватись пріоритетами конкурентної політики, яка включає гнучку систему стимулів і компенсаторів, що в сукупності забезпечують конкурентоспроможність підприємств АПК в умовах зміни ринкової кон'юнктури. При цьому слід виходити з такого:

– інновації в агропромисловому секторі є одним з важелів зростання конкурентоспроможності і повинні бути складовою конкурентної політики держави в галузі;

– інтенсифікація і зростання продуктивності повинні відбуватись у межах коливань ринкової кон'юнктури.

Подальші дослідження будуть спрямовані на пошуку інституціонального забезпечення конкурентної політики у сфері регулювання АПК.

Література:

1. *Амбросов Т.* Механізми ефективного функціонування агроформувань / Т. Амбросов, Т. Маренич // Економіка України. – 2006. – С. 60–66.

2. *Зінчук Т.* Аграрна політика країн ЦСЄ у контексті інтеграції до ЄС: реалії та перспективи для України / Т. Зінчук // Економіка України. – 2006. – № 4. – С. 74–88.

3. *Маренич Т. Г.* Трансформаційна динаміка та механізми економічного регулювання агроформувань (питання теорії, методології, практики): [монографія] / Т. Г. Маренич. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2005, С. 153–154.

4. *Статівка Н. В.* Гармонізація інтересів суб'єктів економічного простору в процесі державного регулювання економіки / Н. В. Статівка // Державне будівництво [Електронне наукове видання ХарPI НАДУ]. – 2008. – № 1. – Режим доступу : <http://www.nbuv.ua>

5. *The Ukrain Competitiveness Report 2008: Towards Sustained Growth and Prosperity.* – Geneva : World Economic Forum, 2008. – 266 p.

Надійшла до редколегії 19.01.2011 р.